

ALGUS JA LÕPP EESTI MUINASJUTTODES

Helja Jõgise,

Eesti kirjanduse ja rahvaluule ring.

Juhendaja v.-õp. U. Kolk.

Rahvajutud (muinasjutud ja muistendid), milles avalduvad rahva tähelepanekud, kogemused ja kujutlused, on eesti rahvaluule üheks vanemaks ning elujõulisemaks liigiks.

Muinasjutud on pärvinud kõrge hinnangu kogu progressiivse inimkonna poolt. Maksim Gorki hindab neid kui rahva terve ellusuhtumise väljendajaid, millede „unistades paremast elust, tegutses mingi vaba, kartmatu jõud”¹

„Muinasjutt on eepiline sõnateos, mis põhineb rahva vabal fantaasial, mis pole seotud ühegi kindla koha ega ajaga ja milles kõik inimese võimeid ületav esitatakse võimalikuna.”²

Muinasjutt ei ole vormi poolest vaba, anarhiline teos, vaid tal on rida kompositsioonireegleid. Nende esmakordseks sõnastajaks oli taani uurija Axel Olrik.³ Hilisemad rahvaluule uurijad, pidades Olriki tulemusi enam-vähem lõplikeks, on tema kompositsioonireegleid ainult tsiteerinud või lisanud minimaalselt uut. Mõnevõrra on selle küsimusega lähemalt tegeldud TRÜ rahvaluule seminarides alles nõukogude ajal.

Käsitlen muinasjutu kompositsioonireegleist ainult alguse ja lõpu seadust nende esinemuse ja funktsiooni seisukohalt. Analüüsimisel ja liigitamisel on lähtutud nii sisust kui vormist, sest sisu ja vorm pole teineteiseta mõeldavad: ei saa käsitleda üht neist eraldi, kahjustamata teise mõistmist.

Töö on kirjutatud looma-, ime- ja olustikuliste muinasjuttude põhjal.⁴

¹ M. Gorki, Kirjandusest, Tallinn 1946, lk. 171.

² Ed. Laugaste, Eesti kirjanduse ajalugu I, Tartu 1946, lk. 95—96.

³ A. Olrik, Epische Gesetze der Volksdichtung, lk. 2—10.

⁴ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonnas leiduvad muinasjuttude käsikirjad ja koopiad. Igast muinasjuttude liigist (looma-, ime- ja olustikulised muinasjutud) ca 100 muinasjuttu, igas ca 10 tüüpi.

I. Algus (ekspositsioon)

Oma uurimuses „Epische Gesetze der Volksdichtung” konstateerib Axel Olrik, et rahvajutt ei alga kunagi liikuva tegevusega ega katke järsult. Olrik nimetab esimest alguse ja teist lõpu seaduseks.

Staatilisest tegevusest minnakse üle dünaamilisele, lihtsast keerukasse, igapäevasest ebatavalisse, rahulikust rahutusse. See on ka oluliselt kõik, mis A. Olrik on alguse kohta öelnud. Ometi väärub muinasjutu algus detailsemat vaatlust. Hoolimata suhtelisest lihtsusest on siin rakendatud mitmesuguseid poeetilisi võtteid, mis aitavad seda muuta ilmekamaks ning emotsionaalsemaks. Algusel on tähtis koht tegelaste, aja, koha ja olukorra tutvustamisel. Siin antakse juba oluliselt miljöö, viiakse tegelased omavahelistesse suhetesse ja vihjatakse, millises suunas hargneb edasine tegevus.

Muinasjutu algused on dialoogilised ja monoloogilised ning kirjeldavad (konfliktitud ja konfliktised).

Dialoogiline algus

„Hunt tuli kord hobuse juurde ja ütles: „Ma söön su ära.” Hobune ütles: „Oota veel mõni aeg, olen praegu üsna lahja, las ma suan rammusamaks, söö siis mind ära.” Ja hunt jättiski hobuse seekord rahule.” (Loomamuinasjutt. H III 27. 109/11 (9) Jüri.)

Dialoogis paljastub vastandatud tegelaste iseloom: hundi verejani ja hobuse kavalus. Vihjatakse ka oodatavale tegevusele. Sellega piirdubki algus, moodustades omaette tervikliku järgu.

„Öhtul küsinud Hans: „Mis ma homme tegema hakkan?” „Homme ma sind lasen teenistusest lahti, kui palju sa palka saad?” „Rohkem ma ei taha kui selle vene täie raha.” (Imemuinasjutt. E 10604/5 (10) Ambla.)

Dialoogid annavad mõttelise terviku sissejuhatuses ning nõuavad lahendust, mis antaksegi edasistes sündmustes. Vastandatud tegelaste kõne on iseloomulik alluja ja valitseja suhetele. Hoolimata sellest, et tegelasi pole iseloomustatud, tunneme neis tüüpilisi kujusid. Kohe ilmneb ka sulase ettenägelikkus ja taiplikkus, kes varjatud tagamõttega nõuab rumalalt ja ahnelt peremehelt tasu. Järgnevas sõlmituses ja tegevuse käigus kuni lõpuni puudub aga dialoog täiesti. Järelikult lasub dialoogil ülesanne tutvustada tegelasi nendevahelise suhtlemise alguses.

Vaadeldud olustikulistel muinasjuttudel ei leidunud ainustki (!) selgeilmelist dialoogilist algust. Dialooge leidub küll olustikuliste, muinasjuttude lõppudes ja üsna tihti sündmuste käigus (dispositsioonis). Olustikulised muinasjutud on oma tekkelt hilisemad kui looma- ja imemuinasjutud. Kujutusviis on neis realistlik, sünd-

mustik areneb igapäevases miljöös ja fantastiline ainestik on vähene või puudub täiesti. Neis ei tunta vajadust tegelasi ega tegevust alguses dialoogide kaudu iseloomustada. Vajalikud andmed nii ühest kui ka teisest saame jutustuse käigus.

Dialoogilise algusega on tihedalt seotud monoloogiline algus. Siin piirduakse ainult ühe tegelase monoloogiga või repliigiga, kuna vastastegelase mõtteid esitab jutustaja.

„Rebane üteln hobuselle: — vana kriimsilm on meile küllalt vingerpussi mänginud, teeme talle koa ütte hamba vingu — ja pidänuva ka nõvvo.” (Loomamuinasjutt. H II 45, 59/60 (17) Kanepi.)

Vastastegelane ei lasku dialoogi, kuid ekspositsioonis on viide kõnelusele ja selle resultaadile.

„Ah tie pää kelmi, viskside mu üteh antu sada ruublit raha tühä pinikese iest välla, ma taha teid veritses pessä, kui viel töistkõrda sääne nurjato tego ette piäs tulema!”

Nõnda kärats õige kuräste liina päälihonik uma kolme pojaga, kes timast üteh antut raha nuum-eläjide ostmise tarbiks kulutama pidiva, ja nüüd koguni üte palja pinikese iest teda välla visksiva.” (Imemuinasjutt. H II 62, 17/45 (1) Vastseliina.)

Lopsakalt rahvaliku sõnastusega antakse siin ühe tegelase monoloog ja sellele järgnev seletus. Meile esitatakse tegelased, osaliselt juba iseloomustatuina, ja ühtlasi seletatakse ka monoloog. Pearõhk on asetatud tegevusele. Alguses esitatakse sisu lühike kokkuvõte ja seepärast on see huvitav ja vähe esinev algus muinasjuttudes.

„Vanal ajal, kui kõik koerad kõnelesid — ütelnud koer: „Kui noorik majasse tuuakse, siis ma nutan, kui laps majasse tuuakse, siis ma naeran.”” (Olustikuline muinasjutt. ERA II 15, 44/7 (17) Saarde.)

Huvitava võttena on siin tegelasena sisse toodud koer ja seega lähenetud alguse suhtes loomamuinasjuttudele. Koera kõne on inimesele (antud muinasjutus rõhujatele) mõistmatu. Ekspositsioonis antud mõistukõne on võtmeks tegevuse hargnemisele.

Dialoogil on oluline osa alguses. Igas muinasjuturühmas on dialoogidel siiski erinevad funktsioonid.

Loomamuinasjuttudes on dialoogi kõige rohkem. Eesti muinasjuttudes on loomad ainult nimepidi loomad, muidu sarnanevad nad inimestega, elavad ja töötavad nagu inimesed. Seepärast on heaks võtteks neid üksteisel iseloomustada lasta ja näidata dialoogides nende tegevust. Dialoogide suhtelist rohkust võibki seletada loomamuinasjuttude hilisema arenemisastmega, kus loomi püüti inimestega sarnastada. Muidugi lasti neil siis omavahel kõnelda. Loomamuinasjuttude vanemat kihistust, kus loomad esinesid inimestele kardetavaina, pole teadaolevail andmeil säilinud.

Monoloogidel on loomamuinasjuttudes enamasti tegelaste tutvustamise funktsioonid. Monoloog esineb suhteliselt vähe. Looma-

muinasjuttude dialoogid ja monoloogid on sõnastuselt väljendusrikkad.

Tagasihoidlikumad sõnastuse ja ülesannete poolest on imemuinasjuttude dialoogid. Ka arvuliselt on neid vähem. Pearõhk on asetatud siin tegelaste tutvustamisele. Suurem tähtsus on imemuinasjuttudes aga monoloogidel, mis on nagu võtmeks edasisele tegevusele. Imemuinasjuttude monoloogid on rikkaliku sõnastuse ja elava väljenduslikkusega. Nad on kaugelt ilmekamad olustikuliste muinasjuttude napiõnalistest ja konkreetseist monoloogidest.

Olustikuliste muinasjuttude monoloogid on lihtsa ülesehitusega ja nende ülesandeks on tegelaste iseloomustamine. Töötava rahva esindajad on väga sõnaosavad oma väljendustes. Väljendused on sisutihedad ja lihtsa konstruktsiooniga, pääsevad seega hästi mõjule. Olustikuliste muinasjuttude monolooge on võrreldes teiste muinasjuttudega rohkesti, aga dialoog puudub neis täiesti.

Kirjeldav algus

Kirjeldavaid algusi on konfliktituid ja konfliktseid.

a) Konfliktitu algus

„Üks vana valge, aga väga tark jännes, kes ka enämb kui 10 korda kütti ja koerde käest oli ärapääsnu, kutse kik' oma sugulase ja tutva kokku ja pidäss neile pikä kõne jäneste viletsast elust.” (Loomamuinasjutt. H III 6, 43/5 (3) Helme.)

Rahulik sujuvalt arenev algus. Siin ei kerki üles ühtki konflikti, mis vajaks lahendamist, vaid peatähelepanu on pööratud üksiku tegelase, kangelase kirjeldamisele. Muinasjutus kõneldakse argadest jänestest, ja nagu vastukaaluks iseloomustatakse alguses üht jänest julgena, visandatakse ta iseloomujooned ja vihjatakse ka tegevusele.

„Ühe sauna ees kasvis ennemuiste ilus niinepuu. Saunamehel oli niinepuu üle alati häämeel ja tihti pühapääveti oli ta halja kaharate oksade all.” (Imemuinasjutt. H II 50, 179/81 (1) Torma.)

Siin luuakse emotsionaalne pilt, mida mõjuvalt süvendavad epiteedid. Vihjatakse kaugele ebamäärasele ajale ja antakse tegevuskoht. Rohkem tähelepanu on pööratud niinepuule, sest niinepuu on teljeks järgnevais sündmustes.

„Vanast olli üteh suurõh mõtsa lagõndiku pääl wäega illus ja uhkõ maja, kes lumivalgõst mõisast walõh kui kõige puhtamb lumi, läki mõtsa ilusahe igale poolõ kumas.” (Olustikuline muinasjutt. H II 72, 603/6 (110) Vastseliina.)

Võrdluse kaudu lumivalge mõisaga on maalitud pilt ilusast majast. See sissejuhatuses antud pilt on taustaks järgnevatele sündmustele.

b) Konfliktne algus

„Rebane tahtnud naist võtta, aga pole saanud omataolist. Uhed olid liiga suured, tõised liig tillukesed, mõned suure jõuga, aga mitte kavalad, mõned küll suure jõuga, aga kehvad. Osava otsimise ja vahva valimisega leidnud ta viimaks ühe omataolise ja meelelise ja nimelt — kassi.” (Loomamuinasjutt. H II 32, 667/180 (6) Räpina.)

Siin on tegemist teatava olukorra vastuolulise, konfliktse esitamisega. Tähelepanu objektiks on rebane, kes on seatud raskuse ette. Kirjeldatakse ka lähemalt „takistust” Karakteriseeritakse rida tegelasi ja lõpuks antakse lahendus „omataolise ja meelelise” leidmisega. Sellise omapärase võtte kaudu, mida kaunis hulgaliselt esineb, saavutatakse suurem pinge; lahendus ekspositsioonis, mis sel puhul tavaliselt antakse, on palju efektiivsem kui sel juhtumil, kus tegelane tuuakse sisse ilma konfliktita.

„Vaenelaps oli peres teenimas. Ta pidi tegema alati rasket tööd, kuna peretütart hõlbutati. Kuid sellegipärast oli vaenelaps priske ja punane ja ilus nagu puu õun, aga peretütar näotu ja must.” (Imemuinasjutt. EÜS VIII 2453/7 (6) Kuusalu.)

Vastandlikke tegelasi iseloomustatakse epiteetide ja võrdlustega. On ilmne, kellele kuulub jutustaja poolehoid. Juba alguses must-valge printsiibil vaetud tegelased on, nagu tavaliselt, algusest lõpuni positiivsed või negatiivsed. Seega esitatakse kogu muinasjuttu läbiv konfliktne olukord otse alguses.

„Vaene mees läinud nurmele ruki külma, viinud seemne, seadinud külimati kaela, aga enne kui ta sai külimist alata, näeb äkki enda ees halli vanameest.” (Olustikuline muinasjutt. ERA II, 921.)

Rahulik, järk-järgult arenev tegevus katkestatakse äkki uue olukorra ja tegelase sissetoomisega. Siit saab alguse ka konflikt.

„Üten mõisan es saa kubias ja opman sugugi läbi, ja rääsasive esikesi ja käisive ka ärra ihen ütstõse pääle võlsman.” (Olustikuline muinasjutt. H II 25, 278/9 (511) Helme.)

Esitatakse olukord, kus konflikt tegelaste vahel on juba olemas. Kokkuvõtlikult öeldakse ka seda, millest järgnev sündmustik räägib.

Kirjeldav algus võib olla ka **raamjutustuse** vormis. Sellest näide loomamuinasjuttudest.

„Tihti üeldakse nurjatuma abielu rahva kohta: Kisuvad kui koera-kassi. Kassi-koera on aga muste väga suures sõpruses elanud. Miks pärast nad surmani riidu on läinud, räägib vana jutt nõnda.

Ennemuiste läksid loomad tihti peatoiduse pärast tülli ja tõstsid siis kaebusi üksteise vastu.” (H II 42, 89/91 (1) Väandra.)

Jutustaja ütleb siin ise lühidalt jutustuse eesmärgi ja lisab sageli vanasõna või kõnekäanu.

Tehes üldistusi tuleb kõigepealt öelda mõni sõna kasutatud terminitest ja nende all käsitletud näidetest.

Konfliktse jaotuse alla kuuluvad algused on oma iseloomult skemaatilised, järsemad. Tuuakse mingi lahendust vajav mõte või olukord ja selles siis seletatakse ja tehakse järeldusi. Sellised

konfliktised algused on enamasti terviklikud. Tähelepanu on suunatud tegevusele.

Konfliktitu algus on emotsionaalsem, detailsem. Mõte nagu koorub välja järk-järgult paisudes. Domineeriv on kirjeldav element. Siin pole konflikti, vaid tähelepanu on suunatud üksiku eseme või isiku kirjeldamisele.

Kirjeldaval algusel leidub igas muinasjutuliigis erijooni.

Loomamuinasjuttudes on konfliktne ja konfliktitu algus kõige selgepiirilised. Seda ei saa seletada stiililise küljega, sest ime- muinasjutud ei jää oma väljenduslikkuse poolest sugugi maha loomajuttudest. Osaliselt seletub see võib-olla sellega, et loomamuinasjutud on vanemad ja rohkem lihvitud kui ime- või olustikulised muinasjutud. Loomamuinasjuttudes on enamasti selgepiiriline, kõrvalekaldumatu ülesehitus ja juba alguses rõhutatakse seda, millele sisus on rõhku pandud. Loomamuinasjuttudes on loomi esitatud üldiselt oma iseloomule võimalikult vastavalt, kuid esineb ka hüperboole (näit. seal, kus jänest on julgena kujutatud)

Konfliktse ja konfliktitu alguse esinemus on loomajuttudes enam-vähem võrdne.

Imemuinasjuttude kirjeldavas alguses on mõnikord konfliktne ja konfliktitu alguse elemendid tihedasti põimunud ja neid on raske eraldada. Imemuinasjuttudes on silmatorkavalt palju esitatud kauges, ebamäärases minevikus toimunud sündmusi („vanasti”, „ennemuiste” „vanal hallil ajal” jne.). Sellist algust on ligikaudu 85%. Üldine on samuti tegelaste ajaloolise individuaalsuse puudumine. Tegelasid esinevad tüüpiliste vastandkujudena (peretütar ja vaenelaps, sulane ja peremees) ja vastavalt sellele iseloomustataksegi neid must-valge printsiibil. Konfliktises alguses ongi peamiselt kaht kontrastset tegelast iseloomustatud, kuid ühtlasi antud ka taust tegevusele. Konfliktitus alguses on suunatud peatähelepanu ebamäärase aja ja koha pinnal hargneva tegevuse algusele. Konfliktse ja konfliktitu alguse suhe imemuinasjuttudes on 1 : 2.

Olustikulistes muinasjuttudes, kus sündmused arenevad reaalse elu pinnal, on konfliktil tähtis osa. Siin esitatakse sotsiaalseid suhteid, inimeste eluviise ja nende huvisid. Võitlus käib positiivsete, lihtsate tööinimeste (sulane, talumees) ja negatiivselt iseloomustatud tüüpide (mõisnik, kuningas) vahel. Konfliktne algus vastandab need tegelased omavahel ja kirjeldab neid. Konfliktitus alguses on mingi üksiku eseme, olukorra või üksiku tegelase kirjeldus. Üldiselt on siin kirjeldus epiteetide, võrdluste ja rahvapäraste väljendite poolest tagasihoidlikum kui looma- ja imemuinasjuttudes. Eredamad kirjeldused on Kagu-Eesti aladel. Olustikuliste muinasjuttude alguses on rohkem konkreetsust ja lihtsust silmas peetud, aga ka siin on domineeriv tegevuse, aja ja koha ebamäärasus. Tegelasid on samuti tüüpilised kujud. Konfliktse ja konfliktitu alguse piiritus on selgem kui imemuinasjuttudes. Võib oletada, et see tuleneb olustikuliste muinasjuttude lihtsast ülesehitusest. Konfliktse ja konfliktitu alguse suhe on 1 : 2.

II. Lõpp (konklusioon)

Rahvajutt ei katke ootamatult, järsku. Lõppsündmuse järel, mil on tihti katastroofi iseloom, peab erutatud meeleolu ühel või teisel viisil rahunema.

Jutustus lõpeb tavaliselt otsustava pöörde järel, et aga kuulajate erutust rahustada, esitatakse lõplisa — kurjategija karistamine, positiivse tegelase päästmine jne. Sageli lisab jutustaja meeleolu tasandamiseks mingi naljatuse („Kui nad pole surnud, elavad tänaseni”) või lõpplahenduse mingi jäädava märgiga („Jänesed naersid nii, et moka lõhki”) Viimane teeb jutu ühtlasi muistendi sarnaseks.

Tuhanded rahvajuttudes makstakse langenu eest kurjategijale kätte. See pole juhuslik, vaid kindel vorminõue, tuttav kõigi rahvaste juures.

Sellised on A. Olriki poolt tehtud täiesti paikapidavad üldistused.

Nagu algusi nii on ka lõppe registreeritud kahesuguseid: dialoogilisi ja kirjeldavaid. Esimesega on tihedasti seotud monoloogiline lõpp.

Kirjeldava lõpu küsimus on keerukas. Tavaliselt lõpeb jutustus mingi otsustava pöördega, kuid nn. lõplisa täiendab sageli seda, vahel on aga omaette tervik, mis on sündmustiku lõpuga lõdvalt seotud. Mõnikord on lõplisa nagu kokkuvõtteks lõpule. Liigituse aluseks on võetud lõpplahendus (arvestatud ka lõplisa, kui see otseselt tuleneb sündmustest).

Muinasjuttude lõppe võib jaotada järgmiselt:

- 1) tekkeline lõpp (lahendus jäädava märgiga);
- 2) tasu-lõpp (tegelasi hüvitatakse või karistatakse vastavalt tegudele);
- 3) õnnelik lõpp (kui domineeriv on tegelaste õnneliku elu kirjeldus).

Dialoogiline lõpp

„„Mina olin üsna ligi saanud, tõmbas ta külje seest ühe läikiva kondi ja andis mulle sellega mööda pead — ma arvasin omal otsa käes olevat — kuid pistsin putku” — „Pea meeles, mis ma sulle ütlesin,” kostis rebane, „mine veel hoopema!”” (Loomamuinasjutt. H III 18, 319 Viljandi.)

Hundi (lõpus tegelast ei mainita) kõnes on sündmustikku kokkuvõtlikult korratud. Rebase sõnades aga antakse moraal. Ilmekas rahvapärane väljendus ja kõnekäändude tarvitamine muudab lõpu väljendusrikkaks, huvitavaks.

„Susi võttand rebäse selga. Rebän sellän laulma: „Töbin kand tervet.” Susi kullas ja küsk: „Mi' laul si om?” Rebän üteli: „Pää purus pisset, mul mõistus segan, ei saa esig' ämb aru mi ma üttele võ ole, just ku mõni va pila kunagi.” (Loomamuinasjutt. H II 22, 669 (1) Halliste.)

Siin on rõhutatud rebase kavalust igast olukorrast hästi välja tulla ja hundi rumalust, kes ka selget vihjet ei taipa, et „tõbine kannab tervet” Rebase suhu pandud väljend „tõbine kannab tervet” on tuum, milleta jutt kaotaks poole oma väärtusest.

„Vana Sarvik näes ja küsüs: „Ka esi nii tark olet, vai opsiva sinu mu’u?” Poiss ütles vasta: „Es oppe kiäki miu, ku mu uma rumal pää.” (Imemuinasjutt. H II 52, 548 (40) Räpina.)

Sündmuste käigus on dialooge rohkesti tarvitatud ja see hargneb loogiliselt lõpuni, kus tehakse kokkuvõtte ja antakse tegelastele hinnang.

„Mõisnik imetlenud: „No mis sas säääl nägid?” — Talumees vastand: „Sinu isa hoidis säääl minu isa sigu.” — „Sa valetad!” kähvatanud mõisnik ja talumees saand raha.” (Olustikuline muinasjutt. H I 9, 153 (33) Viljandi.)

Siin avaldub talumehe tarkus ja kavalus, millega ta kihlveos vastase — mõisniku võidab.

Lõpus on sagedane monoloogi esinemus, nagu järgnevas loomamuinasjutus.

„Hobune pistis jooksu, rebane sabas ja läheb ikka vim ja vom, vim ja vom vastu puud. Hunt naeris ja hüüdis: „Näe meie vana rein sõidab valge māraga kerku!”” (H III 18, 309/10 Vigala.)

Lõpplahendusele on lisatud hundi kahjurõõmus hüüe, kes tunneb heameelt vastase hävitamisest. Siin on tavalisega võrreldes tegelaste osad ümber vahetatud: hunt osutub rebasest kavalamaks.

„Kahr üteli: „Vatõr, vatõr, sul om õigus, inimene om mus pallo, pallo kõvemb. Ta om jo nii hull kõva, et mino uma sülgelemisega ärr tahtse tappa.”” (Loomamuinasjutt. H II 74, 585/7 (2) Setu.)

Karu sõnad annavad nagu kokkuvõtte tegevusest. Humoristlikult on kirjeldatud inimese jõudu.

„Koer haukus: „Vaenelaps tuleb — kuld ees, kuld taga, kullakarp kaenlas; peretütär tuleb — tuli ees, tuli taga, tulekarp kaenlas, ja sai isi ka tuleroaks.”” (Imemuinasjutt. H II 7, 649/52 (1) Jõhvi.)

Omapärase võttega lastakse siin koeral kõnelda tasust, mis tegelastele osaks langeb.

„Teekäija läinud küsima ja saanud vastuse: „Kui väresed tulevad, siis söövad nad herved ära, ja herved ei tule; kui varesed ei tule, siis jäävad herved alles ja tulevad üles.”” (Olustikuline muinasjutt. E 8882 Torma).

Külvaja mõistukõnet ei taibata, ta peab selle ära seletama. Rahvas näitab siin oma taiplikkust mõistatuse kasutamisega.

Lõpu dialoogide esinemus on küllaltki arvukas.

Kõige rohkem esineb lõpu dialoogi loomamuinasjuttudes. Loomamuinasjuttude dialoogidel ja monoloogidel on oluline osa lõpplahenduse kujundamisel, kus iga tegelane saab tasu vastavalt oma tegudele. Domineerivad on sellised dialoogid, kus tüssamismoment mängib tähtsat osa. Tegelaste vigade ja rumaluste arvel

tehakse palju nalja. Dialoogid ja monoloogid on kujundatud heas rahvalikus sõnastuses.

Imemuinasjuttudes on dialoogil vähem tähtsust. Suhteliselt on imemuinasjuttude dialooge ja monolooge vähe. Imemuinasjuttude lõpu dialoogide ja monoloogide peamiseks ülesandeks on tegelastele ja olukordadele hinnangute andmine ja nende iseloomustamine. Sõnastus on tavaliselt hea, rahvapäraselt humoorikas.

Olustikuliste muinasjuttude dialoogidel ja monoloogidel on enamasti terav sotsiaalne taust. Lihtrahva esindajad on taibukad, teravmeelsed ja osavad ning võivad ja naeruväärustavad oma rõhujaid. Dialoogid ja monoloogid ongi oluliselt tegelastele ja sündmustele hinnangu andmise teenistuses. Dialoogide ja monoloogide väljendus on lihtne, konkreetne, aga sageli teravmeelselt naljatlev või sädelevalt humoorikas.

Kirjeldav lõpp

a) Tekkeline lõpp

„Karu ronis ülemale, viimaks läks kuuse latv katki ja karu kõige ladvaga karpõntsti alla kaela peale ja sest saadik ollagi karul lühike kael.” (Loomamuinasjutt. H IV 7, 105/8 (4) Jüri.)

Kirjeldatakse karu ronimist ja äkki tuleb otsustav moment (kuuse latv läheb katki) ja sellest ka tagajärg jäädava märgiga (sellest peale on karul lühike kael)

„Mees lähteb kuo. Siel luuakse tämä karuks, ja et tämä naene tämäle neid paha neusi oli andand, luuakse emäkaruks.

Sen pärast üeldakse, karu on ahnest inimesest luudud.” (Imemuinasjutt. H II 51, 704/6 (2) Kuusalu.)

Negatiivset tegelast karistatakse, kuid mitte lihtsalt, vaid ta moondatakse loomaks. Lõplisaks on üldistus.

b) Tasu lõpp

„Hobune jooksnud õue, kus peremees hobust ja hunti vastu võttis. Hunt tapeti ära, hobune hakkas jälle peremehe teenistusse.” (Loomamuinasjutt. H II 50, 662/4 (2) Äksi.)

Lihtsalt, väheste sõnadega kõneldakse tasust, mis saab tegelastele osaks. Vanaduse pärast hüljatud koduloom (hobune) osutab oma peremehele mingi metslooma (karu, hunt) kaastegevusel heateo ja see heategu leiab tasumist. Negatiivset tegelast karistatakse, positiivset hüvitatakse.

„Kuningas sai seda kuuldes kutsari peale hirmus vihatses, heitis tema surmani vangitorni, aga julge noormees sai kuninga väimeheks.” (Imemuinasjutt. H II 19, 15/6 (4) Tõstamaa.)

Lühidalt näidatakse tasu andmist ka Saaremaalt pärinevas olustikulises muinasjutus:

„Poiss võttis kuningatütre ära ja päris nüüd oma äija tuodi varanduse ja elada täna päägid.” (H II 18, 330/8 (3) Pöide.)

Tegelane on korda saatnud tasu vääriva teo ja teda hüvitatakse. Ka naljatlus ei puudu.

c) Õnnelik lõpp

„Röövli pagesiva omast majast ja hulgast varandusest hästi kaugele ära, nink ütiski neist ei julge enam kõrda sinna kaema minna. Et nelli vanakest eliva sääl oma elo otsani ja lauliva oma kooriga mõnikörd nii, et mõts kumisi käen. Ent saksa maale mineki pääle naa es mõtlegi inäp, sest et ka sääl neil meelepärane asupaik olli.” (Imemuinasjutt. Põlva.)

Jutustatakse õnneliku elu eeltingimustest ja siis luuakse pilt õnnelikust elust, mida oskuslikult süvendatakse kõnekäänuliste väljenditega.

„Veli jäe tõese juurde elämä, kes siin kuningas õli ja nad ellid kavva, kavva õnneliss ja üvä elo jo ehk praegugi viil.” (Imemuinasjutt. H II 27, 894/51 Pilistvere.)

Kangelast on hüvitatud, kuid ka kõrvaltegelase saatust on näidatud. Ei puudu naljatluski.

Olustikulised muinasjutud on heaks näiteks erisuguste lõpu liikide põimumise kohta.

„Nüüd suand kuningas oma naese kätte, pand ta täku selga, ise istund nõia täku selga ja läind koeo. Kua nõia varanduse võtt kuningas omale, seda olnd nõnna pallu, et valaskala 7 aastad vidada suand, mis lõukoer ja kotkas mere ääre kokku kand. Kuningas valitsend üle põhja ja lõuna riigi väga õnnelikult ja eland oma noore ilusa naisega nõnna kaua kui viimase surma tunnini.” (H I 33, 905/34 (14) Jüri.)

Siin ei ole võimalik piiritleda tasu- ja õnneliku lõppu selgepiirilisel, vaid mõlemaist on elemente. Räägitakse, kuidas tegelane saavutab oma võitluse tulemusena väärilise tasu. Ka fantastilist elementi on rakendatud tasu suuruse rõhutamiseks, mida olustikulistest muinasjuttudes vähe esineb. Näidatakse tegelase õnneliku käekäiku, ei puudu ka naljatlev lõplisa.

Esineb muinasjuttude lõppe, mis ei paindu eespool toodud liikide alla. Olgu siin selline näide loomamuinasjutu lõpust.

„Nii viisi otsuduva eläja selle rüüli ära ja esi jäiva sennä maija eläma. Eesel jäi peremeheks, tõõsed jälle olliva pere, nii viisi nad eläse ja pidäva need eläjäd viil parhilla maija; kui nimad säält viil ära ei olõ kaono rüüli pesa pidi inne külmas jääma kui muido vana sõna täude lätt, et varga pesa ja rüüli ahirvars aedas laka, nii et asõndki ei ole tunda, sest üle kohus ei püsu mitte kotih; vargus ei kao varga käest nii kui vesi sõglast.” (H II 71, 669/23 (1) Vastseliina.)

Siin on pikem seletus loomade elu korraldamisest. Lõplisa antakse kõnekäändude ja vanasõnadega.

Kirjeldava lõpu liigid ja sellest tingituna ka terminid on tinglikud. Mõisted on tihti üpris laialdased.

Nii tekkeline, tasu- kui ka õnnelik lõpp tingivad üksteist ning sõltuvad üksteisest. Nii tingib tasu tekkelise ja õnneliku lõpu. Tekkelistes lõppudes on siiski rohkem iseseisvust, need pole igakord sugugi tingitud tasust. Tasuline element tingib õnneliku lõpu hoopis sagedamini. Tasu määrab tavaliselt tegelase edaspidise saatuse. Kui tasust lähtuv õnneliku saatuse kirjeldamine on domineeriv, on sellised näited paigutatud õnneliku lõpu alla.

Igas muinasjuttude liigis on mainitud lõpud erinevas vahekorras, olenevalt muinasjutu sisust.

Loomamuinasjuttudes on domineeriv tasu-lõpp, aga küllaltki arvukalt esineb tekkelisi ja õnnelikke lõppe.

Loomamuinasjuttudes näeme tegelaste vastandamist. Võitja poolel asuvad inimene, koduloom ja väikesed metsloomad. Rumalust ja ahnust karistatakse, töökus ja ausus leiavad väärilise tasu. Palju on tekkelisi lõppe, mis sarnanevad muistenditega. Õnneliku lõpu kirjeldus on antud sooja kaasaelamisega jutustaja poolt.

Imemuinasjuttudes on palju fantastilist elementi ja sellest sõltuvalt on lõppudes fantastiline lahendus. Domineeriv on tasu printsiip. Imemuinasjuttude hulgas on populaarsed sellised teemad, mis kajastavad võitlust rõhuja ja rõhutava vahel, ning sõltuvalt sellest on lõpplahendus heale ja kurjale tasumine. Tunduvalt vähem leidub õnnelikke lõppe ja ka tekkelised ei oma siin nii olulist osa kui loomamuinasjuttude puhul.

Olustikuliste muinasjuttude hulgas on ainult 5% ümber tekkelisi lõppe. Olustikulistes muinasjuttudes vastandatakse positiivsed ja negatiivsed tegelased ning sellistena nad siis saavadki oma tasu. Paljude olustikuliste muinasjuttude sõlm seisab teatava mõistatuse või ülesande lahendamises, mille lahendab töötava rahva seast võrsunud kangelane oma taiplikkusega. Õnnelikkudes lõppudes on õnne väga tagasihoidlikult kirjeldatud. Õnnelikud lõpud on enamasti tasu-lõpuga tihedas seoses.

Kokkuvõte

Tehes kokkuvõtet alguse ja lõpu seadustest võib teha järgnevaid üldistusi. Nii algused kui ka lõpud jagunevad kahte suurde rühma: dialoogilised ja kirjeldavad.

Umbes 300-st analüüsitud muinasjutust oli alguse dialooge (koos monoloogidega) 29 esinemust, kusjuures ainuüksi loomamuinasjuttude dialoogilisi algusi oli 17. Loomamuinasjuttude dialoogilised algused on väljendusrikkad ja huvitavad, nad peegeldavad tegelaste omavahelisi suhteid ja näitavad karaktereid.

Ime- ja olustikulistes muinasjuttudes on juba domineeriv monoloog, mis vihjab tegelasele, aga annab ka miljöõ.

Lõpu dialooge koos monoloogidega võib jällegi registreerida kõige rohkem loomamuinasjuttudes, nimelt 20 juhtumil, arvuliselt

teisel kohal on olustikulised muinasjutud (14) ja kolmandal kohal imemuinasjutud (9).

Lõpu dialoogide ja monoloogide ülesandeks on tegelaste iseloomustamine ja hinnangu andmine ning selle järgi tasu määramine. Siin avaldub ka rõhutava moraalne üleolek rõhujast. Eriti olustikulistes muinasjuttudes on näha teravat sotsiaalset tausta.

Kirjeldavad algused ja lõpud on suures ülekaalus dialoogiliste üle.

Kirjeldavad algused on jagatud kahte rühma: konfliktised ja konfliktitud algused. Loomamuinasjuttudes on konfliktseid ja konfliktitud võrdselt, aga nii ime- kui ka olustikulistes muinasjuttudes on konfliktsete ja konfliktitud suhe 1 : 2.

Konfliktne algus on skemaatilisem, järsem, ta on nagu omaette tervik. Ekspositsiooni ja sõlmituse vahel on selge piir. Konfliktitu alguse puhul on see piir tuhmunud ja ekspositsioon on järgneva sõlmitusega kokku sulanud. Üldse on konfliktitu algus emotsionaalsem. Peatähelepanu on pööratud üksikuile tegelastele, antakse nende iseloomud, samuti vihjatakse ajale, kohale, tegevusele, sageli neil pikemalt peatudes.

Muinasjuttude kirjeldavad lõpud on keerukamad kui algused. Siin on eri lõpuliikide põimumisi palju rohkem. See on ka mõistev, sest lõpp on muinasjutule kokkuvõtteks ja siin tehakse üldistus. Hoolimata muinasjuttude sirgjoonelisest ülesehitusest ja keskendumisest ühele tegelasele ning tegevusele, on siiski väikesi kõrvalpõikeid (eriti ulatuslikkude imemuinasjuttude puhul), mis kõik lõpus lahendatakse. Vaadeldud muinasjuttude lõppe on jagatud tekkelisteks, tasu- ja õnnelikkudeks lõppudeks, kuid neid ei saa sageli võtta eraldi; tavaliselt on nad üksteisega seotud, ainult teatavad jooned on domineerivad. Kõige enam on antud muinasjuttudes tasu-lõppe, kus rahvas mõistab õiglast kohut: hüvitab positiivseid ja karistab negatiivseid. Kolmes muinasjuttude liigis on tasu-lõppe 98-l korral, tekke- ja õnnelikke lõppe esineb tunduvalt vähem.

Sageli on muinasjuttude olulisele lõpule lisatud meeolelu tasan- damiseks veel naljatlus või mingi tekkelooline seletus. Selliseid naljatlusi või seletusi on umbes 40%.

Muinasjuttude algused

	Dialoogiline algus		Kirjeldav algus		
	Dialoog	Monoloog	Konfliktne	Konfliktitu	Põimunud või raam- jutustus
Loomamuinasjutt	12	5	39	39	5
Imemuinasjutt	5	4	28	57	3
Olustikuline muinasjutt	—	5	34	54	—
Kokku:	17	14	101	150	8

Muinasjuttude lõpud

	Dialogiline lõpp		Kirjeldav lõpp			
	Dialog	Monoloog	Tekke- line	Tasu- lõpp	Õnne- lik lõpp	Raamjutus- tus, vanasõna
Loomamuinasjutt	12	8	32	24	22	4
Imemuinasjutt	4	5	26	40	20	—
Olustikuline muinasjutt	5	9	9	34	30	2
Kokku:	21	22	67	98	73	6

Heites põgusa pilgu muinasjuttude kunstilistele iseärasustele tuleb mainida mitmeid muinasjuttudele iseloomulikke jooni.

Muinasjuttude tegevus toimub kauges minevikus. Umb. 85% kõigist algustest on vihje kaugele minevikule (ennemuiste, vanasti, vanal hallil ajal jt.). Muinasjuttudes antakse täpsustamata kohti, tüüpilisi kujusid ning olukordi.

Mis puutub muinasjutu keelesse, siis on see muinasjutu algusest lõpuni tavaline rahva kõnekeel, kuid olenevalt muinasjutu sisust naljatleva või emotsionaalse varjundiga. Tihti esineb häid, tabavaid võrdlusi, palju kohalikke rahvakeelseid (murdelisi) väljendeid, kõnekäände ja oskuslikult kasutatud vanasõnu ning humoorikaid naljatlusi.

Seni on muljete põhjal üldiselt arvatud, et muinasjuttude stiil on arenenum Kagu-Eesti piirialadel, kus see olevat saanud mõjutusi vene muinasjuttude eeskujudest. Uuritud materjalide põhjal võib samuti konstateerida Kagu-Eesti head, ilmekat, rahvapärast keelt ja esituslaadi. Tuleb aga lisada, et ka läänepoolse Eesti (Vigala, Pärnu jt.) muinasjutud on nauditavad sõnakunsteiteosed.

Gorki ütleb: „Töötava rahva suuline poeesia, pärit sellest ajast, kus poet ja tööline olid veel ühes isikus, surematu poeesia, raamatukirjanduse esiisa, aitas väga palju tutvumisel keele hurmava ilu ja rikkusega.”⁵

Sajandite kestel lihvitud rahvaluulelooming on heaks näiteks sulemeestele elava keele, ladusa stiili ja hea kompositsiooni poolest. Sellepärast võivad ka eespool käsitletud muinasjuttude alguse ja lõpu näited mõneti eeskujuks olla lihtsa ja loogilise, kuid samas väljendusriikka kompositsiooni leidmisel niihästi põnevust loova jutustuse alguse kui ka kunstiliselt ilmeka ja üldistava lõpu suhtes.

⁵ M. Gorki, Kirjandusest, lk. 171.

ЗАЧИН И КОНЦОВКА В ЭСТОНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ.

Хелья Йыгизе

Кружок эстонской литературы и фольклора.

Руководитель ст. препод. У Кольк

Повествовательная проза (сказки, шуточные рассказы и сказания) представляет собой один из старейших и наиболее жизнеспособных видов эстонского народного творчества.

В основе построения эстонских народных сказок лежат традиционные приемы фольклорной поэтики.

Несмотря на сравнительную простоту сказочных зачинов, здесь используются разнообразные приемы изображения, придающие рассказу выразительность и эмоциональную силу. Зачин сказки дает обычно представление о действующих лицах, здесь указываются также время и место действия. Слушатели вводятся в определенную общественную среду, и между персонажами сказки распределяются их роли.

Зачины сказок бывают диалогические (или монологические) и описательные. Последние в свою очередь делятся на зачины с конфликтом и без конфликта. В зачине с конфликтом в сказку вводится какое-либо требующее разрешения противоречие, и дальнейшее повествование развивается на базе разрешения этого конфликта. При бесконфликтном зачине сказка начинается со спокойного описания, причем в дальнейшем путем постепенного ознакомления с отдельными обстоятельствами выясняется центральный конфликт сказки.

В каждом разделе сказочного репертуара (сказки о живых, волшебные и бытовые сказки) всем этим зачинам свойственны особые, характерные черты.

Диалоги (а также монологи) особенно выразительны в сказках о животных. Более сдержанный в этом отношении характер носят волшебные и бытовые сказки.

В зачине с конфликтом характеризуются в основном два контрастирующих персонажа, а также изображается тот фон, на котором развивается действие сказки. В бесконфликтном зачине

главное внимание уделяется списанию места и времени действия или отдельного действующего лица.

В концовке сказки подводятся итоги ее содержанию; здесь дается окончательное решение поставленной в ней проблемы.

Сказочные концовки бывают диалогические (или монологические) и описательные.

Основной функцией диалогических (и монологических) концовок является указание на справедливое воздаяние за добро и зло (особенно в сказках о животных) и заключительная оценка действующих лиц и ситуаций (главным образом в волшебных и бытовых сказках).

Описательные концовки можно подразделить на этиологические концовки — концовки, выражающие идею возмездия, и «счастливые» концовки. Две последние тесно связаны друг с другом и отличаются лишь преобладанием тех или иных черт.

Чаще всего в сказках встречаются концовки, выражающие идею возмездия: здесь народ творит свой справедливый суд, вознаграждая положительных и наказывая отрицательных персонажей сказки.

Нередко концовка завершается шутливой прибауткой, имеющей целью разрядить внимание слушателей и вернуть их к реальной обстановке.